

ISSN 2218-7588
E- ISSN 2219-5513
IASJ 0000 0001

DİL
VƏ
ƏDƏBİYYAT

LANGUAGE AND LITERATURE

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

Beynəlxalq elmi – nəzəri jurnal

Elektron versiyası

Электронная версия

2(106)

Jurnal
1993-cü ildən 2 aydan bir çıxır

BAKİ - 2018

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Səidə Vaqif qızı Abbasova, Seyidova Sultan Muxtar qızı
AZƏRBAYCAN DEMOKRATİK CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ
MİLLİ DİL UĞRUNDA MÜBARİZƏ

Dil-hər bir millətin mənlisinin əsasıdır. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Bizim çox gözəl, zəngin dilimiz var. Azərbaycan dili şəiriyət dilidir.
Heydər Əliyev

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması tariximizdə müstəsna əhəmiyyətə malik olan səhifələrdən biridir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə itirilmiş dövlətçiliyimizin bərpası reallaşmış, milli şüurun oyanışı mümkünləşmişdir.

Azərbaycanın çoxəsrlik dövlətçilik tarixində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması əlamətdar hadisə olmaqla xalqımızın dövlətçilik salnamasının parlaq səhifələrindən birini təşkil etmişdir. Cümhuriyyətin yaradılması və milli dövlət quruculuğunun bərqərar olması milli düşüncə tərzinin formalaşmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının yaradılmasında və ona rəhbərlik edilməsində çox böyük rolu oynamış M.Ə.Rəsulzadənin, F.Xoyskinin, N.Yusifbəylinin, A.Səfikiürdskinin, Ə.Topçubaşovun, X.Xasməmmədovun, C.Hacinskinin, S.Mehmandarovun və başqalarının məntiqi düşüncə, pragmatik təfəkkür və siyasi fəaliyyətləri Azərbaycanın sonrakı ictimai-siyasi xadimlərinin yetişməsində mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Eyni zamanda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması xalqımızın tarixində ilk dəfə demokratik prinsiplər əsasında müstəqil Azərbaycan dövlətinin, hökumətinin yaranmasının əsasını qoydu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ölkəmizin milli dövlətçilik tarixində mühüm rol oynamaqla 23 aylıq fəaliyyəti müddətində çox böyük işlər görmüş, iqtisadi-siyasi, sosial-mədəni islahatlara təkan vermişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müstəqil Azərbaycan Respublikasına verdiyi böyük töhfələrdən biri və bəlkə də ən əsası ondan ibarətdir ki, dünyanın bütün Şərqi, müsəlman aləmində ilk dəfə Azərbaycanda demokratik üsul-idarə prinsipinə əsaslanan dövlət, hökumət yaranmış, beləliklə Azərbaycanda həm müstəqilliyin, həm də demokratiyanın, demokratik dövlət üsul-idarəsinin əsası qoyulmuşdur.

Müasir Azərbaycan Respublikası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisidir.

1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul edilmiş "Müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktı"nda qeyd olunur ki, 1920-ci ildə itirilmiş müstəqilliyimiz bərpa olunur. Xalq Cümhuriyyətinin siyasi varisi olmaqla Azərbaycan Respublikası onun bayrağını, gerbini, himnini qəbul etmiş, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qısa müddətli fəaliyyətinin zəngin ənənələrindən istifadə edilmişdir.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev 1993-cü ildə ölkəmizdə yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi olduğunu daim çıxışlarında qeyd etmiş və xalq cümhuriyyəti dövrü tarixinin araşdırılmasına ciddi diqqət yetirmişdir.

Bəli, Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti 23 ay yaşadı (28.05.1918 -27.04.1920) ancaq çox iş gördü. O, Azərbaycan dövlətçiliyinin işıqlı bir parçası kimi tarixə daxil oldu. Onun həyata keçirdiyi tədbirlər arasında milli dil, məktəb, tədris məsələləri xüsusi yer tutur.

1918-ci il Azərbaycanın müstəqilliyi elan olunandan sonra 1918-ci il iyun ayının 27-də Nazirlər Sovetinin dövlət dili haqqında məruzəsi dinlənir və belə bir qərar qəbul edilir. "Türk dili (Azərbaycan dili) dövlət dili hesab edilsin". Parlamentin, hökumətin təşkili, ölkənin ictimai-siyasi, hərbi və s. kimi dövlət əhəmiyyətli problemlərinin həlli ilə eyni vaxtda dövlət dili məsələsinin qoyulması azad, demokratik respublikada bu məsələyə nə qədər mühüm əhəmiyyət verildiyini göstərir. Dövlət dilinin elan olunması haqqında qəbul edilən sənəd Azərbaycanın Gülüstan və Türkmənçay müqavilələri ilə iki hissəyə bölünməsindən sonra ana dilinin işlənməsinə dair ilk rəsmi sənəd idi.

Ümumiyyətlə, müstəqil dövlətin və bu dövlətin mənsub olduğu xalqın varlığını özündə ehtiva edən dil siyasəti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin diqqət yetirdiyi əsas məsələlər idi.

Hökumət milli kadrların hazırlanması, ana dilində tədrisin həyata keçirilməsi məqsədi ilə bu sahədə təhsilin tamamilə yenidən qurulmasını qərara almışdır. Odur ki, dil və təhsil sahəsində ilk mühüm tədbirlərdən biri məktəblərin milliləşdirilməsi oldu. Azərbaycan hökumətinin 1918-ci il 28 avqust tarixli qərarında göstərilirdi ki, bütün ibtidai məktəblərdə təhsil şagirdlərin öz ana dilində aparılmalı və dövlət dili olan Azərbaycan dili icbari surətdə həyata keçirilməlidir. Azərbaycan dilini bilməyən şagirdlər üçün üçüncü və dördüncü siniflərdə rus şöbələri açılmışdır. Bu şöbələrdə Azərbaycan dili intensiv şəkildə tədris olunurdu ki, iki ildən sonra həmin şagirdlər artıq ana dilində təhsillərini davam etdirə bilsinlər.

Azərbaycan Hökumətinin reallaşdırdığı tədbirlər nəticəsində bölgələrdə, idarə və təşkilatlarda böyük çoxlu ilə savadsızlığı ləğv etmə kursları işə başlamışdı, artıq 1919-cu ilin əvvəllərində ölkədə dövlət hesabına 637 ibtidai və 23 orta ixtisas məktəbi, kişi və qadın gimnaziyaları, 3 müəllimlər seminariyası və s. var idi. Parlament üzvləri Azərbaycan dilinə vaxtaşırı münasibət bildirir, yeni kursların, məktəb, seminariya və institutların açılmasına xüsusi diqqət yetirirdilər. Parlamentin avqustun 21-də keçirilən iclasında Bakı Universitetinin açılması ilə bağlı deputatların çıxışlarında dil məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Çıxış edənlərin demək olar ki, hamısı universitetdə, ölkənin bu ilk ali məktəbində tədrisin ana dilində aparılması məsələsinə böyük əhəmiyyət vermişdi.

Bakı Universitetinin açılması məsələsinə həsr olunan iclasda Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafı,

onun təhsil və tədrisində yeri haqqında ciddi mülahizələr söylənmişdir.

Azərbaycan dilinin sözün əsil mənasında, dövlət dili kimi işlənməsi təcrübəsi geniş şəkildə Azərbaycan Parlamentinin dilində də öz əksini tapmışdır. Cümhuriyyət Parlamentinin dili dövlət statusuna malik Azərbaycan türkcəsi idi. Qeyri yerli parlament nümayəndələrini nəzərə alaraq rus dilində də çıxışlar olur, bəzi sənədlər iki dildə oxunur, tərcümələr edilirdi. Hətta bəzən rus dilində çıxışlara etiraz səsleri də eşidilirdi. Məsələn, Parlamentin altıncı iclasında Gürcüstandan gələn bir məktub oxunur. Məktub təbii olaraq rus dilindədir və rus dilində oxunur. Bu zaman Məhəmməd Əmin Rəsulzadə yerindən söyləyir: "Mən təklif edirəm ki, bundan belə Parlamenta gələn məktublar qabaqca ana dilimizə tərcümə edilsin və oxunsun. Burası Azərbaycandır". Parlament üzvləri Məhəmməd Əminin bu təklifinə əl çalılar və yerlərdən onu dəstəkləyərək: "Bu dil ana dilimizdir və çox yaxşı da dildir" deyirlər. Bu dövrdə rəsmi sənədlərin hamısı dövlət dilində tərtib olunurdu. Dövlət dilində olmayan sənədlərin üstündə parlamentin sədr müavini Həsən bəy Ağayev, adətən, belə bir məzmununda dərkənar qoyurdu: "Ərizə türkcə olmadığı üçün əncamsız qalır".

1918-ci il dekabrın 27-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hərbi naziri Səməd bəy Mehmandarovun 34 sayılı əmri ilə Azərbaycan-türk dili orduda dövlət dili kimi qəbul edilmişdir. Hərbi nazir orduda xidmət edən, lakin dövlət dilini bilməyən zabitlər qarşısında tələb qoymuşdu ki, bir ay müddətində, heç olmasa, komanda sözlərinin azərbaycanca qarşılıqlarını öyrənsinlər və əsgərlərə Azərbaycan dilində komanda versinlər. Bir ay müddətində bu tələbi yerinə yetirə bilməyən zabitlər dərhal ordudan xaric edilməli idilər. Azərbaycan dilinin öyrənilməsi və savadsızlığın ləğvi üçün orduda müvafiq kurslar təşkil edilir və həmin kursların aparılmasına müvafiq təcrübəli mütəxəssislər cəlb olunurdu. Hökumət 1919-cu ildə fevralın 11-də Azərbaycan milli ordusunda türk dilində süvari qoşunların nizamnaməsinin təsdiqi haqqında qərar qəbul etmişdir. Cümhuriyyət Hökumətinin başçısı Fətəli xan Xoyskinin çıxışlarında dövlət dili sahəsində görülən işlər barəsində vaxtaşırı verilən məlumatlar ana dilinin hökumətin daim diqqət mərkəzində durduğunu göstərirdi: "İndi məktəblər milliləşmişlər, bir çox yeni məktəblər açılmışdır" və yaxud "İndi şükürlər olsun ki, bir çox ədliyyə idarələrinə türk dilini bilən adamlar təyin edilmişdir".

Parlamentin 1919-cu ilin iyulunda keçirilən iclasında Bakıda Universitet açılması məsələləri müzakirəyə qoyulur. M.Ə.Rəsulzadə çıxışında deyir: "Milli universitetimizdə elm mənbəyi türk dilində olsaydı, yaxşı olardı, ancaq hələlik bu mümkün deyil. Amma bu bizi dayandıra bilməz. Universitetdə milliliyin təməli onun açılması ilə qoyulur. Universitetdə türk dili (Azərbaycan dili) tədris olunacaqdır, tələbələr də Bakıda doğma ab-havada doğma şeir və özünün doğma xalqına yaxın olacaqdır".

Parlament 1919-cü il sentyabrın 1-də Bakı Dövlət Universitetinin təsis olunması haqqında qərar qəbul edir. Milli universitetin açılması Cümhuriyyət xadimlərinin doğma xalq qarşısında çox mühüm tarixi xidməti idi. Sonralar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etsə də, Cümhuriyyət ideyalarının yaşamasında və xalqımızın yenidən müstəqilliyə qovuşmasında Bakı Dövlət Universiteti misilsiz rol oynadı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bir çox təşəbbüs və ideyaları, planlaşdırılan böyük işləri 1920-ci ilin aprel işğalı nəticəsində yarımçıq qaldı.

1920-ci il aprelin 27-də arxalarında rus bolşevik qoşunu dayanan Kommunist Partiyası tələb etdi ki, axşam saat yeddiyə kimi hakimiyyət onlara təhvil verilsin.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi 23 ay ömür sürsə də, çox şərəfli və mürəkkəb bir yol keçdi. Tez süqut etsə də, onun kütlələrin şüurunda yaratdığı milli istiqlal ideyaları əbədiyaşar oldu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra müstəqilliyini itirərək bu dəfə 70 il müddətinə sovet imperiyasının tərkibinə qatılan Azərbaycan mürəkkəb, ziddiyyətli hadisələrin bir-birini əvəzlədiyini o illərdə böyük məhrumiyyətlərə və itkilərə, represiyalara və soyqırma məruz qalmasına baxmayaraq yaşayıb-yaratdı, inkişaf etdi, böyük nailiyyətlər qazandı, elmi və mədəni yüksəlişə nail oldu.

Məhz əsası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən qoyulmuş dövlətçilik ənənələrinin, mədəni, elmi kadr potensialının mövcudluğu xalqımıza öz varlığını, mədəniyyətini, dilini, milli mənliliyini qorumağa, SSRİ-nin tərkibində hər hansı bir vilayət deyil, 15 respublikadan biri olmağa, onun süqutundan sonra isə yenidən dirçəlib Azərbaycan Respublikası kimi tarixin səhnəsinə çıxmağa imkan verdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Azərbaycan tarixində oynadığı böyük rola ən yüksək qiyməti uzun illər sonra müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi və memarı, ümummilli lider Heydər Əliyev vermişdir: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin və mürəkkəb ictimai şəraitdə cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də, sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri kimi həmişə qalacaqdır. O, demokratik dövlət quruculuğu, mədəniyyət, təhsil, hərbi quruculuq, səhiyyə sahələrində atdığı mühüm addımları başa çatdırma bilməsə də, qısa müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində silinməz iz buraxmış, milli dövlətçilik ənənələrinin bərpası işində böyük rol oynamışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az yaşasa da xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini gücləndirmiş oldu".

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hüquqi və mənəvi varisi olan Azərbaycan Respublikası 1918-1920-ci illərdə toplanmış böyük tarixi təcrübəyə söykənərək, demokratik dövlət quruculuğunu dönmədən həyata keçirir və inkişaf etdirir. Bu gün Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi xəttinin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanda həyatın bütün sahələrində gerçəkləşdirilən möhtəşəm islahatların bəhrələrini gördükcə tam əsasla demək olar ki, Azərbaycanın müstəqilliyi dönməz və əbədidir.

Bu il 2018-ci il Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100-cü ildönümü tamam olur. Bu əlamətdar hadisə ilə bağlı olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev 2018-ci ilin Azərbaycan

Respublikasında "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli" elan edilməsi ilə bağlı sərəncam imzalayıb.

Bu Azərbaycan dövlətinin başçısının Cümhuriyyət tarixinə olan xüsusi ehtiramıdır. Tarixi-siyasi, ictimai, mənəvi əhəmiyyət daşıyan və bütövlükdə Cümhuriyyət dövrünün araşdırılmasında yeni səhifə açan bu sərəncam və 2018-ci il Cümhuriyyət ili çərçivəsində həyata keçiriləcək çoxsaylı tədbirlər xalqımızda, xüsusən gənclərimizdə müstəqil dövlətçilik və vətən sevgisi hisslərinin artırılmasında mühüm rol oynayacaq.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ensiklopediyası. II cildə. I cild. Bakı. Lider nəşriyyatı. 2004. 440 səh.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti. Parlament. I-II cildlər. Bakı. 1998.
3. İbrahimova A.Z. "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması". Azərbaycan tarixi. 2011.
4. Məmmədova N. "Müasir Azərbaycan: varislik və yeniliyin vəhdəti". News. Lent.az. 21.12.2013
5. News.milli.az. "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və milli mədəni intibah". 26 may 2011
6. Rəsulzadə M.Ə. "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti". Bakı. Elm.1990.
7. Salmanlı R. "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dil siyasəti". 05.27.2016.
8. Seyidov Y., Abbasova S. "Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti dövründə dil, məktəb və tədris problemləri". Bakı Universiteti nəşriyyatı . 2010. 187 səh.

Борьба за национальный язык в период Азербайджанской Демократической Республики Резюме

В статье предоставлена информация о том, что Азербайджанская Демократическая Республика была исключительной важной страницей нашей истории, борьбой за национальный язык в республиканский период и работами в этом направлении. На протяжении всего 23 месяцев Азербайджанская Демократическая Республика проделала большую работу. Он вошел в историю как часть азербайджанской государственности. Особое место среди реализованных мер занимают национальный язык, школа и образовательные вопросы. 27 июня, через месяц после 28 мая 1918 года, даты государственной независимости Азербайджана, Совет Министров принял решение о государственном языке. В целом политика языка была одной из главных проблем, на которые обратило внимание правительство Азербайджанской Демократической Республики. Была расширена сеть общеобразовательных школ, созданы университеты, а с другой стороны, образование осуществлялось на азербайджанском языке, а в университетах были созданы кафедры азербайджанского языка. Несмотря на то, что Азербайджанская Демографическая Республика прожила всего 23 месяца, но прошла очень почетный и сложный путь. Идеи национальной независимости, которые она создала в сознании масс, были вечными.

Сегодня Азербайджанская Республика, являющаяся юридическим и духовным наследником Азербайджанской Демократической Республики, постепенно воплощает демократическое заявление и развивается изо дня в день, основываясь на великом историческом опыте, который собрала в 1918-1920 годах.

Fight for the national language during the period of the Azerbaijan Democratic Republic Summary

In the article have given the information about that Azerbaijan Democratic Republic was the exceptional important page of our history, struggle for national language during the Republic period, and the works done in this directions. Although lived only 23 months, Azerbaijan Democratic Republic had done a lot of work. He entered the history as a part of the Azerbaijani statehood. The national language, school and the educational issues took special place among the implemented measures.

In June 27, one month after May 28 1918, the date of the state independence of Azerbaijan, the Soviet of Ministers accepted the decision about the state language. In general politics of language was one of the cardinal problems that the Government of Azerbaijan Democratic Republic paid attention. On the hand the net of general education schools were broadened, the universities were created, and on the other hand, the education was carried out in the Azerbaijan languages and the chairs of Azerbaijan languages was formed in the universities.

In spite of the Azerbaijan Demoratic Republic lived only 23 months, he passed very honourable and complex way. Ideas of national independence which he created in the consciousness of the masses was etemal.

Today the Azerbaijan Republic which is the legal and spiritual heir of the Azerbaijan Democratic Republic gradually implements the democratic statement and develops day by day, based on the great historical experience which he has gathered in the 1918-1920 years.

Açar sözlər: milli, cümhuriyyət, müstəqillik, demokratiya, parlament, maarif, dövlət, xalq.

Key words: national, republic, independence, democracy, parliament, enlightenment, state, people

Ключевые слова: национальный, республика, независимость, демократия, парламент, просвещение, государство, люди